

TASAVVUFÎ AÇIDAN HACC'IN RUKÛNLARI

Components Of Hadj From The Point Of Islamic Mysticism

Esmâ SAYIN*

ÖZET

Tasavvuf kültüründe ibadetler, beden ile ruhun birleştiği bir mana ifade eder. Bu tezde, madde ile mananın bütünleştiği genelde namaz, zekât, oruç; özelde hac ibadeti manevî ve tasavvufî yönleriyle ele alınmıştır.

Hac madde ile mananın; beden ile ruhun birleştiği bir ibadettir. Zahirî hac, Allah'ın yasaklarından uzaklaşma ve O'nun emirlerine uymadır. Batınî hac, Allah ile yakınlaşmayı sağlar ve Allah ile yapılır.

Bu çalışmamızda Haris Muhasibi, Hâkim Tirmizî, Serrac Tûsî, Kelebazî, Ebu Talib Mekkî, Kuşeyrî, Hucvirî, Gazâlî, Geylanî, Sühreverdî, İbn Arabî, Mevlânâ Celâleddîn Rumî, Abdülkerim Cili, İsmail Ankaravî, İsmail Hakkı Bursevî, İsmail Hakkı Erzurumî, Dihlevî gibi temel tasavvuf klasiklerinde geçen sufi yaklaşımlarını ve tasavvufî kavramları derlemeye ve yorumlamaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler: İbadet, Namaz, Zekât, Oruç, Hac, Tasavvuf Kültürü

ABSTRACT

In the culture of sufi, worshipings express a meaning of body and soul combination. In this thesis, as general prayer, alms, fasting in which substance and meaning combines and in particular hajj rituals are discussed by their spiritual and mystical aspects.

Hadj ritual is a worshiping in which body and soul, substance and meaning combines. Apparent hadj means abstinence from Allah's prohibitions and contamination on the convergence to Allah and done with Allah.

---

* Yrd. Doç. Dr., Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü

In this work we have tried to compile and interpret the mystical concepts and sufic approaches which take place in the basic sufi classics like Haris Muhasibi, Hâkim Tirmizî, Serrac Tûsî, Kelebazî, Ebu Talib Mekkî, Kuşeyrî, Hucvirî, Gazâlî, Geylanî, Sühreverdî, İbn Arabî, Mevlânâ Celâleddîn Rumî, Abdülkerim Cîlî, İsmail Ankaravî, İsmail Hakkı Bursevî, İsmail Hakkı Erzurumî and Dihlevî.

Key Words: *Worship, Prayer, Alms, Fasting, Hadj, Sufi Culture*

GİRİŞ

Hac madde ile mananın, beden ile ruhun birleştiği bir ibadettir. Haccın davranış ve duruşları; zahirî hac adını alırken, bu hakikat ve sırlara ermek, batinî ve hakikî hacdir. Zahirî hac, Allah'ın yasaklarından uzaklaşma ve emirlerine uyma sahasıdır. Batınî hac ise, Allah ile yapılır, Allah ile yakınlaşmayı sağlar. Bu bağlamda ibadetlerin, fikhî ve şeklî yönü olduğu gibi derunî ve manevî yönü de vardır. Bu makâlede, sufilerin yorum ve nazarlarıyla haccın manevî ve ruhanî yönleri anlaşılmasına çalışılmıştır.

Sufilere göre ibadetlerin vaciblerini, sünnetlerini, müstehablarını, mekruhlarını ve bunlara ne zaman ihtiyaç duyulduğunu bilmek ve ibadetleri fikhî kitaplarında tanımlandığı şekilde ifâ etmek lazımdır. Ancak tasavvuf ehli, ibadetlerin şeklî ve fikhî yönleri hakkında gerekli bilgileri edindikten ve bunları uyguladıktan sonra haccın ruhu, hikmeti, amacı, sağladığı maddî ve manevî faydalar üzerine dikkatlerini yoğunlaştırır.

Sufiler, hac ibadetinin insana kazandıracığı ahlak üzerinde dururlar ve onlar, ibadetlerin insana kazandırdığı ahlakî yaşamaya çalışırlar. Onların davranış tarzları, ibadetlerdeki ahlakî yönü ortaya koyucu niteliktedir. Mutasavvıflar, ibadetlerin Allah ve insan ilişkilerini etkileyen yönlerini ortaya koyarlar. Tasavvufî bakış açısı, ibadetlerini yerine getiren insanın Allah'ın huzurunda ve insanlar önündeki konumunu ve yerini ortaya koyar.

Sufi bakış açısı, ibadetlere odaklanma ve onları hakkıyla yerine getirme konusu üzerinde durur. Tasavvufî kaynaklar, sufilerin bu konudaki söz ve davranışlarına yoğunlaşmışlardır. Bu manada sufi bakış açısı, hac ibadetinin insanı taşıyabileceği olağanüstü insan tecrübelerini de ortaya koyar.

A. TAVAF

Tavaf, sözlükte bir şeyin etrafında dönmek ve dolanmak demektir. Evrende maddenin en küçük parçası olan atomdan, en büyük galaksilere

varıncaya kadar her şey tavaf halindedir. “Atomda elektronlar bir kalp mesabesindeki çekirdek etrafında baş döndürücü bir hızla dönerken, galaksiler de milyarlarca yıldız sistemleriyle galaksinin merkezi etrafında akıl almaz bir hızla dönmektedirler. Sanki hepsi kendilerini var eden ve yaratan Yaratıcı’ya ibadet etmektedirler. Kur’an’da ifade edildiği gibi, her biri bir yörüngede seyretmektedir.”¹ Bu nedenle tavaf kâinatın yaptığı tesbih ve tenzihe tavaf etme yoluyla ortak olmaktır. Tavaf hem kâinatın Allah’a yaptığı zikri anlamak; hem de o zikre ortak olmaktır.

Tavaf, kâinatın zikrine ortak olurken Rabbimizin bizim kalbimizi gözlediğinin de farkına varmaktır. “Yaratılmışlar içerisinde kendisine özel bir değer verilen insan, tavafa Kâbe’yi kalp hizasında sola alarak başlar. Bunun da simgesel bir anlamı vardır. Tavafta nazargâh-ı ilâhî olan insanın kalbi, ‘Beytullah’ ile karşı karşıya gelir. Allah, insanın şekline, kalıbına, malına mülküne değil, kalbine bakar. Bu yönüyle Kâbe ile insan kalbi arasında dikkat çekici bir ilgi vardır.”² Kişinin kalbi, tavafta sadece Kâbe’de; Kâbe’yle olan kalp ise sadece Kâbe’nin sahibi olan Rabbiyledir. Hem şeklen hem mânen Kâbe kalp hizasında sola alınarak Allah’a yakınlık amaçlanır.

Kalbini Allah’a sunarak Allah ile yakınlığı hedefleyen kişi, yedi boyutlu hikmet sırlarını içine alan yedi şavt yapar. “Tavafın yedi şavt oluşunun nedeni; Yüce Allah’ın zatını tamamlayan yedi vasıftan ibaret olmasındandır. Bu vasıflar, Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi’, Basar, Kelâmdır. Bu sayının tavaf adedine uymasında bir nükte vardır ki o: “İnsanın bu sıfatlardan geçip, Allah sıfatına gitmesidir.”³ Hayatı, Allah’ın hayatına; ilmi, Allah’ın ilmine; iradesi, Allah’ın iradesine; kudreti, Allah’ın kudretine; işitmesi, Allah’ın işitmesine; görmesi, Allah’ın görmesine; kelâmı, Allah’ın kelâmına bağlanan kişi için tavafı hem manen hem de ruhen yaşadığı söylenebilir.

Hac, Allah sevgisini yaşarken müşahedeyi yakalamak olduğu gibi aynı zamanda hac ile namaz arasında bir paralellik bulunmaktadır. Namaz, dinin, hac ise İslâm’ın direğidir. “Yeryüzündeki Kâbe gökteki Arş’ı temsil eder. Melekler, Arş’ı; hacılar Kâbe’yi tavaf eder, semazenler semahanede döner, dervişler deveran ederler.”⁴ Namaza tekbirle başladığımız gibi, tavafa da tekbirle başlarız. Makam-ı İbrahim’de Hz.

¹ Yâsin, 36/40

² Bünyamin, Erul, Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 37

³ Abdülkerim b. İbrahim, Cili, *el-İnsanü'l-Kâmil*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeti, Beyrut, 1997, s. 269

⁴ Süleyman, Uludağ, “*Cemâl-i Kâbe ve Hac*”, Keşkül Dergisi, Hac Özel Sayısı, İstanbul, 2006, s. 9

İbrahim'i en güzel namazdaki salli-barik dualarıyla anarız. Tavafta kâinatın tesbihine dönerek ortak olurken namazdaki tesbih ve tenzihle bu zikri en güzel şekilde ifade edebiliriz. Tavafta istikamet yörüngesine kendimizi bıraktığımızda namazdaki Fatiha suresiyle istikamet yörüngesinden çıkmamayı Rabbimizden dileyebiliriz. Tavaftaki zikri tamamlarken bu şerefin şükürünü en güzel namazdaki şükür ifadeleriyle ortaya koyabiliriz. Tavaftan çıkarken ettiğimiz duaların bir benzerini namazdan çıkarken de yaparız. Mültezemde ise Rabbenâfirli duasıyla tövbe ve niyazımızı Rabbimize sunabiliriz.

Namaz konusunda anlattığımız saygı, korku, ümit ve sevgi halleri tavaf için de geçerlidir. Amaç vücudun Kâbe etrafında dönmesi değildir. “Asıl amaç Rabbini hatırlamak ve kalben tavaf etmektir. Tavafta Allah (c.c.)’ı anmaktan bir an geri kalınmamalıdır. Esas kabul edilen tavaf, kalbin Allah (c.c.) huzurunda yapmış olduğu tavaftır.”⁵ Kalbin tavafına dikkat çeken sufiler aynı zamanda kalbin secdesine de dikkat çekmişlerdir. Allah’a yakınlığın kalbin secdesi kadar olacağını ifade eden sufiler kalbin tavafıyla da hiç şüphesiz Allah’a yakınlık amacına dikkat çekmişlerdir.

Allah’a yakınlık amacıyla tavafı yaşayan kişi, tavafta hem de namazı hem haccı yaşarken aynı zamanda tavafı hem affedilme ümidini (recâ) hem de azap endişesini (havf) hisseder. Tesbih, tenzih ve hamd ile ilahî kudreti yaşayan hacı, havfi tecrübe eder. Tekbir ve Rabbenâ duaları ile recânın coşkusu gönülünde hisseder. “Zaten sûfilerden biri de: “Havf ve recâ amelin iki kanadıdır ki onlar olmadan uçulmaz.” der.⁶

Tavaf, havf ve recâyı aynı anda insana yaşatırken, Allah’ın dışındaki her şeyden fânî olmak, Allah ile bâkî olmaktır. “Gerçek fenâ, ilahî olan dışında her şeyi unutmaktır; kendinden ve dünya sevgisinden özgürleşmektir; her türlü arzu ve isteklerden kalbi arındırmaktır. Gerçek bekâ ise, hakiki sahibin istekleriyle dolu olmaktır. O’nun iradesini, kendi kimlik ve iradesini kaybetmeksizin kendi isteklerimize tercih etmektir.”⁷ Böylece insan, tavaf esnasında hem nefsinden ve Allah sevgisi dışındaki bütün sevgilerden özgürleşecek; hem de kendi iradesini kaybetmeden Rabbinin isteklerini kendi isteklerine tercih edecektir.

Nefis, isteklerine veda edince tavaf esnasında kalbe yakîn doğar. “Yakîn, kalbe şüphesiz imanın doğmasıdır. Yakîn ile, kalbin tekrar güçlü bir imanla tanışmasıdır. Yakînin ilk derecesi, Allah’ın elinde bulunana

⁵ Ebû Hâmid, Gazâlî, *İhyâ-ı Ulûmi’-d-dîn*, Müessesetü’r-Riclibî, Kahire, 1974, C. 1, s.328

⁶ Serrâc, Tûsî, *el-Lûmâ fi Tarihi’-Tasavvufi’l-İslamiyyi*, Dârul-Kütübi’l-İlmiyyeti, Beyrut, 2001, s.56

⁷ Muhammed Abdul, Haq Ansârî, *Sufism and Shariah*, The Islamic Foundation, London, 1986, s. 181

güvenip; halkın elindekinden ümit kesmektir.”⁸ Şüphesiz imanı yakînle yakalayan bir insan için ne ümitsizlik ne de korku vardır. Çünkü o sadece Rabbine güvenmektedir; Allah’tan gelecek hayrı insanlardan gelecek hayra tercih etmektedir.

Bütün dert ve sıkıntılarını tavafta unutan bir kişi için tavaf, müşahede mekânı ve makamıdır. Çünkü tavaf esnasında Kâbe’nin insan ruhaniyetini saran; mana âlemini harekete geçiren Allah’ı ve O’nun tecellilerini kalp ile görmeyi sağlayan bir özelliği vardır. “Sufiler taifesinin, “müşahede” sözünden muradı Allah’ı ve O’nun tecellilerini kalp ile görmektir. Çünkü müşahede halinde bulunan zat, تنها yerde de topluluk içinde de Hakk Teâlâ’yı kalp gözü ile görür.”⁹ Rabbini kalp gözü ile gören bir kişi için ilâhî isim ve sıfatların tecellilerini fark etmek hiç de zor değildir. Allah kişinin kalbini murakebe ile gözlerken; kul da buna karşılık Allah’ın ilâhî isim ve sıfatlarını gözler.

Murakebeyle Rabbi’nin ilâhî isim ve sıfatlarını gözleyen bir kişi, Rabbi’ni marifetle tanır. Marifet ise, tavaf esnasında kulun kalbine açılır. “Marifet türlerinin en şerefli olanlarından birisi, Rab Teâlâ’nın cemâlini bilmektir. Bu, mahlûkat içinde havassın bildikleridir. Kuşkusuz onların hepsi O’nun sıfatlarından bir sıfatı bilmektedirler. Onların bilgi olarak en eksiksiz olanı ise, Allah’ın kemâlini, celâlini ve güzelliğini bilendir. Yüce Allah’ın sıfatlarında hiçbir benzeri yoktur.”¹⁰ Rabbini tavaf sayesinde tanıyan kişi, kendi nefis mertebelerini rahatlıkla çıkar. Bu nefis mertebelerini çıkıttıktan sonra insan-ı kâmil olmaya hak kazanır. İnsan-ı kâmil olmak, hem murakabe hem de müşahedeyi keşfetmekten geçer.

Rabbinden razı Rabbi de kendisinden razı olarak tavafını yapan kişi, manevî bir seyr halindedir. İlahî ikramlar içinde kendini kaybeder ve Hak insanı kendi huzuruna yükseltir. O’na ilâhî ahlakı tattırır. Necmüddin Kübra bu durumu şöyle ifade eder: “Bazen seyyar gaybet haline girer, o zaman Hakk O’nu kendisine yükseltir. O da kendinde Rubûbiyeti tadar. Bu zevk bir anda olur. Allah’ın bu zevki kuluna tattırması makamların ve kerametlerin en yükseğidir.”¹¹ Manevî seyr halinde tavafı yaşayan bir kişi, nefsin mertebelerini aşarak nefisini terbiye etme imkânına sahip olabilir. Bu imkânı yakalayan bir kişi, manevî potansiyellerini en yüksek noktaya taşıyarak olumlu karakter özellikleri geliştirebilir.

⁸ Tûsi, a.g.e., s. 65

⁹ Ali b. Osman, Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (thk. Mahmûd Âbidî), İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, 1384, hş, 2006, s. 492; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1996, s. 474

¹⁰ İbn Kayyım, Cevziyye, *Fevâid*, Darü'n-Nifâs, Beyrut, 1979, s. 296-297

¹¹ Necmüddin, Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, (haz. Mustafa Kara), Dergah Yay., İstanbul, 1980, s. 119

Manevî potansiyellerini en yüksek noktaya taşıyan kişi için tavaf, manevî zirveyi insana hissettiren duygu ve düşünceleri vecde ermek suretiyle kişiye yaşatır. “Vecd ise, Hakk’ın bin bir tecellisini müşahede edebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir. Hakikî vecd, aşırı derecedeki Allah sevgisinden, irade sağlamlığından ve Allah aşkıyla meydana gelir.”¹² Tavafta gönle yağan ikramlar ve namaz, şuuruyla beraber ibadet şuurunun içselleşmesi kulun ilâhî bir vecd içerisinde ferahlamasına ve manevî bir zevk ile kendinden geçmesine neden olur. İnsan bu kendinden geçme halini, hayatın içinde en güçlü tavaf ve secde esnasında yakalar.

Vecd ile ilâhî aşkı yaşayan bir kişi için tavaf, nefsin arzularının kaybolduğu manevî ve ruhanî arzuların kula hâkim olduğu bir mekândır. “Tavaf, gaybettir. Gaybet ise, nefsinin arzularını kulun görmemesi ve bu nevi arzulardan gaib olması manasına gelir. Gaybet halinde kulun hazları, kendisinde mevcut ve onunla kaimdir.”¹³ Bu tanımlar bize gösteriyor ki, tavaf kulun dünyaya ait bütün istek ve arzularını yok ederken, onun algı dünyasını geçici bir süre dışarıya kapatıyor. Bu dışı kapanış süreci, kişinin bütün dikkat ve algısını Rabbine kaydırmasına neden oluyor.

“Hakikî tavaf, kalbin Rubûbiyet mertebesini tavaf etmesidir.”¹⁴ Kişi, ilk başta nefesine beyti tavaf ettirir. Allah’a teslimiyeti ve O’nun kudretine boyun eğişi tavafla yaşayan nefis maneviyat basamaklarını tırmanarak gönlünü ve ruhunu Allah’a tavaf ettirir. Böylece kişi, kendisini arşın etrafında tavaf eden mukarreb meleklerle benzetir.

Oruç da olduğu gibi tavafta da kişiyle kötülükler arasına giren bir kalkan vardır. Yine tavafta da oruçta olduğu gibi melekleşmek, bir nevi meleklerle benzemek mümkündür. İbn Arabî bu durumu şöyle ifade eder: “Kâbe’nin etrafında tavaf eden kişi, bu ibadette ‘Arş’ın etrafında tavaf ederek Rablerinin övgüsünü tesbih edenlere’ benzer. Bu nedenle tavaf ederken tesbih getirmek, hamd etmek ve tehlil getirmek zorunludur. Bunun yanı sıra Allah’tan başka güç ve kudret sahibi yoktur demek gerekir.”¹⁵

Allah’ı görüyormuşçasına hareket eden bir kişi için tavaf, ihlâstan beslenir ve ihlâsî besler. Cüneyd ise ihlâs hakkında şöyle demiştir: “İhlâs,

¹² H. Kâmil, Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 204

¹³ Ebu Bekir Muhammed, Kelâbazî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli t-Tasavvuf*, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 140

¹⁴ Yunus Vehbi Efendi, *Haccın Sırları*, (haz. Veysel Akkaya, Nesibe Akkaya), Okul Yay., İstanbul, 2003, s. 53

¹⁵ İbn Arabî, *el-Futuhatu’l-Mekkiyye fi Marifeti’l-Esrari’l-Malikiyye ve’l-Mülkiyye*, Daru İhya et-Turas, Beyrut, 1998, C. 3, s. 344

Allah Teâlâ ile kul arasında bulunan bir sırdır; melek bilmez ki sevabını yazsın, şeytan bilemez ki ifsat etsin, hevâ ve heves bilemez ki saptırsın.¹⁶ İhlâs, işlerin ve niyetlerin gerçek yüzünü ortaya çıkartan bir turnusol kâğıdı gibidir. Bu nedenle ihlâs olmadan tavafı yapmak sadece Kâbe etrafında dönmektir. Ancak ihlâsla tavafa sarılmak, Allah ile kul arasında çok özel bir bağ kurmaktır. Bu bağ kurulurken araya ne bir melek, ne şeytan, ne de nefis girebilir.

Yaşadığı manevî bağla yaratılış amacını tavafıta fark eden insan, vücuttaki her şeyin tavaf ettiğini idrak eder. “Mesela kan, yürek merkezli insan bedenini tavaf ediyor. Eğer kan bu tavafını bir süre durdurursa, insanın bu dünyadaki misafirliği son bulur. Ay, dünyayı tavaf ediyor. Dünya, güneşi tavaf ediyor. Güneş sistemiyle birlikte ait olduğu galaksinin merkezini tavaf ediyor.”¹⁷ Demek ki tavaf, kişiye yaratılış amacını gösterirken aynı zamanda onu yaşamın merkezinin tavaf hareketinde saklı olduğuna ikna eder.

Sonuç itibariyle tavaf kâinatın yaptığı tesbih ve tenzihe tavaf etme yoluyla ortak olmaktır. Tavaftaki manevî hazzı anlayarak kendini yörüngeye bırakan kişi, hem müminlerle bütünleşmenin hem de Allah’a teslimiyetin hikmetlerini fark eder. Kişinin kalbi, tavafıta sadece Kâbe’de; Kâbe’yle olan kalp ise sadece Kâbe’nin sahibi olan Rabbiyledir. Aslında tavaf esnasında hem şeklen hem mânen Kâbe kalp hizasında sola alınarak Allah’a yakınlık amaçlanır. Allah’a yakınlıktan amaç, kalbin tavafıdır. Sufiler kalbin tavafıyla beraber kalbin secdesine de dikkat çekmişlerdir. Allah’a yakınlığın kalbin secdesi kadar olacağını ifade eden sufiler, kalbin tavafıyla da hiç şüphesiz Allah’a yakınlık amacına dikkat çekmişlerdir. Allah’a yakınlığa kavuşan insan, tavaf esnasında hem nefisinden ve Allah sevgisi dışındaki bütün sevgilerden özgürleşecektir. Tavafta Allah dışındaki her şeyden özgürleşen kişi, hakiki kulluğun tadına varır.

B. MÜLTEZEM

Mültezem, Hacerü’l-Esved ile Kâbe kapısı arasında kalan kısımdır. Bazı hacıların gözyaşları içerisinde yapışıp inleyerek dua ettikleri yerdir. “İster Kâbe’nin kapısına veya eşiğine, isterse Kâbe’nin duvarlarına veya örtüsüne sarılarak ağlasın, hacının ağlaması, en içten duygularla Mevla’ya yakarması, tıpkı yaramazlık yapıp da annesine kendisini affettirmek için gözyaşları döken çocuğun durumuna benzer. Hacı,

¹⁶ Abdülkerim, Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 2003, s. 291

¹⁷ Mustafa, İslâmoğlu, *Hac Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 77

kendisini affettirmek için içtenlikle yalvarır, yakarır, gözyaşları döker. Şüphesiz böylesi içten bir yöneliş Yüce Allah tarafından karşılık görecektir.”¹⁸ Gönlnü Rabbine açarak müteväzi bir şekilde yalvaran bir kul için bağışlanma umudu çok yüksektir. Aynı manevî yoğunluk namaz esnasında Rabbenâğfırlı dualarında yaşandığı için namaz ile tavaf arasındaki güçlü diyalog, namazdaki Rabbenâ dualarıyla mültezem arasında da bulunmaktadır.

Allah'tan bağışlanma dileyerek mültezemde yücelen bir kul için, mültezem kulluk ve ubûdiyyetin en açık ve en sağlam şekle bürünmesidir. “Kul, duasında ısrar eder ve ısrarlı bir şekilde yaptığı duanın karşılık bulacağına yakînen inanırsa, Allah da onu mahrum etmez.”¹⁹ Bu noktada mültezemin insanda bir dua etme aşkı ve iştiyâkı doğurduğu söylenebilir. İsrarlı ve ihlâslı bir şekilde Kâbe'nin duvarlarına sarılan bir gönül, karşılıksız bırakılmayacak pek çok dua ve nimetle başa kalır.

İsrarlı ve ihlâslı bir şekilde dua ve tövbe eden bir kişi için, Kâbe duvarlarına sarılmak ve Mültezem'e yapışmaktan amaç, Kâbe'nin sahibi olan Allah (c.c.)'a yaklaşmak ve cehennemden koruması için yalvarmak olmalıdır. “Bir kişiye karşı hata işleyip sonra da yakasına veya eteklerine sarılır gibi Kâbe'nin kılıfına asılmalı ve Allah (c.c.)'tan af dilemelidir.”²⁰

“Kâbe'nin örtüsüne sarılarak aslında Allah'ın rahmetine sarılan; dua ve tövbeyle yücelen bir kul için; mültezem, günahkârlık duygusunun en önemli tedavi ve terapilerinin başında gelir.”²¹ Şüphesiz müslüman, yüce Allah'ı tesbih ve duaya devam ederse, günahkârlık duygusu ve onun neden olduğu stresten kurtulur. Yüce Allah'ın af umudu onu kaplar, böylece ruhda sevinç, rahatlık ve huzur yayılır.

Tavaf sayesinde ilâhi isim ve sıfatlarla bütünleşen; mültezem sayesinde tövbe ve teslimiyet yoluyla ahlakî ve manevî bir gelişim sağlayan insan için seçilmiş kişilerin tövbesi ile Allah'a yönelmek söz konusudur. “Seçilmiş tövbesi ise, sıradan insanınkinden farklıdır; bu tövbe hasenattan ruhanî lezzetlere dönmektir.”²² İşte mültezem'deki tövbe, insanı hasenattan ruhanî lezzetlere döndüren ve taşıyan tövbe gibidir.

¹⁸ Erul, a.g.e., s. 43-44

¹⁹ Abdül-Barî, Nedvî, *Tasavvuf ve Hayat*, (çev. Mustafa Ateş), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 236

²⁰ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 329

²¹ Muhammed Osman, Necati, *Hadis ve Psikoloji*, (çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınları, Ankara, 2002, s. 353

²² Abdülkadir, Geylanî, *Sırrü'l-Esrar*, (çev. Mehmet Eren), Gelenek Yay., İstanbul, 2006, s. 39

Dünyevî lezzetlerden manevî ve ruhanî lezzetlere yönelen bir kişi için, mültezem Rabbe yaklaşmanın, cehennemden korunmanın anahtarıdır. Gazâlî, mültezem'deki bu manevî hali şöyle anlatır: "Kâbe duvarlarına sarılmak ve mültezeme yapışmağa gelince, Kâbe'ye bu sevgiyi gösterirken maksadın, Kâbe'nin Rabbine yaklaşmak ve cehennemden korunmak olsun."²³ İnsan, yapacağı bütün ibadetlerin hikmetlerini bilmek durumunda olduğu gibi aynı hassasiyeti mültezem için anlamak zorundadır. Çünkü mültezem ve hacerü'l-esved, izdiham içerisinde birbirimizi ittiğimiz yerler olmamalıdır. Aksine mültezem ile Kâbe'nin eteklerine tutunan insan, aslında Rabbi'nin affediciliğine Ğaffar, Tevvab isimleriyle; sevgisine Vedud ve Veli isimleriyle; ikramlarına Kerim ve Vehhab isimleriyle tutunmaktadır. Allah'ın şefkat, merhamet ve affediciliğine sarılmaktadır.

Masumiyetini tövbe ve duayla besleyen insan, mültezemde Allah'ı ve O'nun affını öylesine güçlü hisseder ki günah ve hatasını bile unuttur. Bu unutuşuyla tövbeyi yaşar. Bu hususta Cüneyd b. Muhammed, "Tövbe nedir, sorusuna: 'Günahı unutturmandır.' diye cevap vermiştir. Yani günah olan fiilin zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkaracaksınız ki, ruhunda bundan eser kalmayın."²⁴ Böylece hayatta bu günahı kat'iyen tanımamış biri haline gelirsiniz.

Sonuç itibarıyla Allah'tan bağışlanma dileyerek mültezemde yücelen bir kul için, mültezem kulluğun en açık göstergesidir. Aynı manevî yoğunluk namaz esnasında Rabbenâğfirli dualarında yaşandığı için namaz ile tavaf arasındaki güçlü diyalog, namazdaki Rabbenâ dualarıyla mültezem arasında da bulunmaktadır. Şüphesiz, mültezemde kazandığı inanç ve samimiyetle Müslüman, yüce Allah'ı tesbih ve duaya devam ederse, günahkârlık duygusu ve onun neden olduğu stresten kurtulur.

C. SA'Y

Sa'y Allah dışındaki her şeyden Allah'a koşuş; ilâhî sevgi yolunda mürüvveti yakalaştırır. O, Allah yolunda en yoğun ve sürekli bir şekilde gayret harcamaktır. Sa'y hakkıyla Allah'a kulluk etmek olduğu kadar kul haklarıyla Allah'ın huzuruna çıkmamak için de son noktaya kadar gayret harcamaktır. "Aynı zamanda Sa'y'da; yakınlık ümidi olduğu için manevî şevkin en yücresi onunla yaşanır. Şevk ise, kulun sevgilisine kavuşma arzusuyla yapıp kavrulmasıdır."²⁵ Sa'y içerisindeki yakınlık umudu,

²³ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 329

²⁴ Kelâbâzî, a.g.e., s. 111

²⁵ Tûsî, a.g.e., s. 59

kulun Allah'a duyduğu Őevki arttırır. Sa'y esnasında Hz. Hacer'in hissettiği heyecanı ve Rabbine kavuşma coşkusunu kişi, en yoğun haliyle yaşar.

“Hz. Hacer'in annelik Şefkati ve tevhid mücadelesi Safa ve Merve'de yaşandığı gibi, asırlar önce Hz. Hacer annemizin yaptığı gibi, Rabbimize olan bağlılığımızı ilân etme coşkusunu da aynı mekânda yaşanır.”²⁶ İnsan, Sa'y mahallinde koşup aramanın, bir medet dileme ve Allah'tan bağışlanma dileminin coşkusunu içinde barındırır.

Aynı ideale sahip kişilerin ortak bir bilinçle bu ideal çerçevesinde yürümleri manasına gelen Sa'y, saflığın mekânı Safa'dan mürüvvetin mekânı Merve'ye doğrudur. Ankâravî, dostun mekânı olan gönlü, yine dostun mekânı olan saflığın merkezi Safa ile mürüvvetin mekânı Minâ'ya benzetir: “Dostun ikamet ettiği yer içimizdeki Şehir olunca, bizim Őehrimiz gönlümüz Safa'dan da hoştur, Minâ'dan da. Nice budalalar vardır ki üzerine vacip olanı terk edip haccın yolunu tutar, bu yolda giderken cehaletleri yüzünden bir hayır ettikte bir Şer işler, bilâ faide canlıları incitir.”²⁷ Dostun ikamet ettiği yer olan kalp, Rabbin mekânı olunca, saflığın mekânı Safa ve mürüvvetin mekânı olan Merve'den bile daha üstün olur. Bazen hacca gitme isteği, dostun ikamet ettiği kalpten değil, nefisten gelir. Bu istek nefisten gelirse, bu kişi kul hakkı dâhil her varlığı incitmeye hac sonrası da devam eder.

Nefsi için değil Rabbi için hacceden kişi, Sa'y esnasında saf sevgi ve samimiyet makamı olan Safa'dan, ilâhi mürüvvet makamı olan Merve'ye koşarken aslında bütün ümitsizliklerinden ümide koşar. “Tasavvufta reca, Allah'ın sevabından ümitvâr olmak ve Allah'ın rahmetinin genişliğinden recâ hâlinde bulunmaktır. Bu manada Zünnûn Mısri şöyle dua ederdi: “Allah'ım, biz senin engin rahmetine, kendi amellerimizden daha çok güveniyoruz. Biz senin bağışlamandan da, cezandan daha ümitvârız.”²⁸ Saf sevgi ve samimiyetin makamı olan Safa'dan ilâhi mürüvvetin merkezi olan Merve'ye koşan bir kişi, Safa ile sevgi ve samimiyette bağışlanma ve rahmet ümidini yakalar; Merve ile de ilâhi mürüvvetin mutluluğunda bağışlanma ve rahmet umudunu yakalar.

Safa ve Merve'nin hikmetlerini anlayan bir kişi için Sa'y, onu Hz. Hacer'in tevekkülüne yönlendirir. “Hz. Hacer, gayret etmiş; daha sonra neticesini Allah'a bırakmış ve teslim olmuştur. Tevekkül, işleri sebeplerin müsebbibi olan Allah Teâlâ'ya bırakmaktır.”²⁹ İşler sebeplerin

²⁶ Abdurrahman, Yağmur, *Her Yönüyle Hac*, Rehber Yay., İstanbul, 2006, s. 70-73

²⁷ İsmail, Ankaravî, *Minhacü'l-Fukara*, (haz. Saadetin Ekici), İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 114

²⁸ Tüsi, a.g.e., s. 57

²⁹ Selçuk, Eraydn, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yay., İstanbul, 1997, s. 64

yaratıcısı olan Allah'a bırakıldığında kişi, Rabbine karşı güven ve sevgi hisleriyle dolar. Gönlünü, zihnini ve ruhunu tevekkül sayesinde rahatlatır; onları kilitleyen düşüncelerden kurtulur ve ruhuna ağırlık yapan yüklerden özgürleşir.

“Ruhunu kelepçeleme ağırlıklardan kurtulan ve nefsinin tahakkümünden özgürleşen kişi için, Kâbe'nin civarında bulunan Safa ile Merve arasında Sa'y etmek, padişahın yanına girip çıktıktan sonra, dileğinin kabul olup olunmadığını bilmediği için sarayın etrafında dönüp dolaşan kimsenin durumuna benzer.”³⁰ Kişi hem sevaplarını hem de günahlarını muhasebeye çekerek, Safa ile Merve arasında gelir gider. Bazen günahların uyandırdığı saygı ve tevazu ise, bazen sevapların coşkusu ve mutluluğu kişiyi Safa'dan Merve'ye; Merve'den Safa'ya yürütüp durur. Aynı ruh halini kişi, namazda Allah'ın hesap gününün sahibi olduğunu ifade ederken de yaşar. Bu kişi de sevap-günah hanesini tartıp onların muhasebesini tutarak sevabın mütevazı coşkusu, günahın bağışlanma umudu ve saygısı içerisinde rukû'ya eğilir.

Günah ve sevap kesesinin muhasebesini yapan kişi için nefse karşı mücâhede ve sa'y içerisinde bulunmak çok önemlidir. Erzurumî, nefse karşı yapılması gereken mücâhede ve sa'yı şöyle ifade eder: “Nefsin arzu ve heveslerinden, şehvet ve hazlarından kurtulmak için de hidayeti, Cenâb-ı Hak artık bizim mücâhedemize bağlamıştır. Bu imtihandan geçeceğiz, çare yoktur. Mücâhedesiz nefs elinden yakayı kurtaramayız.”³¹ Rabbimiz, insana nimetlerini karşılıksız verdi. Bu nedenle insana düşen nefesine muhalefet ederek onunla mücadele etmek, bu yolda gayreti bir an olsun elden bırakmamaktır.

Safa ve Merve, çift kutuplu birbirini tamamlayan bir mana derinliğine sahiptir. “Safa ve Merve, sevapların ve günahların dengesini; kalbin, nefs ile ruh arasında gidip gelmesini temsil eder. Safa, ruhun; Merve ise, nefs-i emmâre ve beşerî tabiatın makamıdır.”³² Her şey, zıddıyla kaimdir. Safa'yı manalı kılan, Merve'nin varlığı; Merve'yi manalı kılan ise, Safa'nın varlığıdır. Nefs olmasa, kalp ve ruhu tanıyamazdık. Kalp ve ruh olmasa, belki de nefsi terbiye edemezdik.

Kalp ve ruh dengesini sağlama yolundaki insan için, Sa'y ilahî rıza ve sevgiyi kazanma gayreti içerisinde kişiyi sevgiyi bir nefes gibi içine çeken ruh haline taşır. “Allah'ın kulunu sevmesi, başka bir şeyle meşgul

³⁰ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 330

³¹ Bedrüddin, Erzurumî, *Gülzâr-ı Samini Sohbetler*, Marifet Yay., İstanbul, 1993, C. 1, s. 75

³² Yunus Vehbi Efendi, a.g.e., s. 75

olmayacak derecede onu kendisine müptela kılmasıdır.”³³ Zaten rıza ile, sevgi ve aşk arasında bir ilişkinin bulunduğu bilinmektedir. Çünkü seven, sevdiğinin yaptıklarından hoşlanır ve razı olur. Seven, sevdiğinden gelen acıyı duymaz.

İlâhî sevginin en güçlü nüvesini kalbine atan insan için, Sa'y, insana Hz. Hacer'in hayâsını örnek alarak hayâ etmeyi öğretir. Allah'a karşı hayâ etmenin gayretini Sa'y ile gösteren kişi; zihninin içindekilere dikkat ederek gönlünü kötü duygulardan korur. Karnının içindekilere dikkat ederek, haram lokma yemekten ve şehvetten kendisini muhafaza eder. Şehvet ve öfke en tehlikeli duygulardır. Kişi, zihnin içindekileri koruyarak öfkeden; karnın içindekileri koruyarak şehvetten korunur.

İbn Arabî'ye göre, Hz. Hacer'in koşması ve gayreti; Sa'y adında bir ibadete dönüşmüştür. Hz. Meryem ve Asiye'den sonra bir kadının fiil ve ahlaki yüceltilmiş; uygulaması ibadet vecdiyle kutlanmıştır. İbn Arabî bu durumu şöyle anlatır: “Hz Peygamber, Meryem ve Asiye'nin kemallerine tanıklık etmiştir. Böylece Allah, kadındaki bu durumu dikkate alarak, onun adına kendisi buna niyetlenmeksizin şeriatla bir ilke belirledi. Bu nedenle Safa ile Merve arasında İsmail'in annesi Hacer tavaf yapmış, vadinin içinde de yedi kez koşmuştur. Bu esnada Hacer, oğlu İsmail'in maruz kaldığı susuzluğu giderecek birisinin gelmesini bekliyordu. Annesi, oğlunun yok olmasından endişeleniyordu ki, bu hadise meşhurdur. Allah, Hacer'in fiilini Safa ile Merve arasında koşma yapmış ve haccın meşru uygulamalarından birisi saymıştır.”³⁴ Annelik şefkati, annenin evladının susuzluğuna son verme çabası kişiye iki kazanç olarak geri döner. Birincisi, kişi gönül dünyasında şefkati yücelterek kendisinin de bir şefkat insanı olmasına gayret eder. İkincisi, kişinin de kendi susuzluğuna son verme çabasına girişmesidir. Kişinin susuzluğu Cebrail (a.s.) vasıtasıyla gelen Kur'an-ı Kerim ile son bulacaktır. Hz. İsmail'in zemzemini nasıl Cebrail (a.s.) getirmişse, ümmetin zemzemi olan Kur'an-ı Kerim'i de Cebrail (a.s.) getirmiştir.

Allah ile ve Allah için yürüyen bir kişi için Safa'dan Merve'ye gidiş; riyadan ihlâsa gidiş gibidir. “İhlâs, Allah tarafından temiz kalplere bahşedilmiş, azları çok eden, sığ düşünceleri derinleştiren ve sınırlı ibadet ü taati sınırsızlaştıran sihirli bir kredidir.”³⁵ Bu manada Sa'y, aslında ihlâsla Allah Teâlâ'ya bağlanma gayretinde bulunmadır. Bu gayretle kişi, sınırlı ibadetini sınırsız bir hale getirebilir.

³³ Kelâbâzî, a.g.e., s. 131

³⁴ İbn Arabî, a.g.e., C. 5, s. 371

³⁵ Ali, Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999, s. 493

Sa'y'da Allah dışındaki her şeyden Allah'a koşan bir kul, Allah'ın seçtiği en seçkin varlık olduğunu; Allah'ın temsilcisi olduğunu ve O'nun yüklediği emanetin tek emanetçisi olduğunu fark eder. "Gayreti Rabbine, himmeti Rabbine olur. Zaten insan kendisini tehlikeye atarak kabul etmiş olduğu hür şahsiyetin emanetçisidir."³⁶ Bu nedenle Sa'y ile kişi, Allah'ın yeryüzünde seçkin kıldığı, halifesi tayin ettiği, şahsiyetini kulluğuna bağlayarak özgürleşen bir varlık olduğunu fark eder.

Sonuç itibarıyla kişi, Sa'y esnasında Hz. Hacer'in hissettiği heyecanı ve Rabbine kavuşma coşkusunu en yoğun haliyle yaşar. Safa ile saf sevgiye ulaşan kişi, Merve ile mürüvvetine koşar. Saf sevgi ve samimiyetin makamı olan Safa'dan ilâhi mürüvvetin merkezi olan Merve'ye koşan bir kişi, Safa ile sevgi, bağışlanma ve rahmet ümidini yakalar; Merve ile de ilâhi mürüvvetin mutluluğunda bağışlanma ve rahmet umudunu yakalar. Aynı zamanda kişi Sa'y esnasında, hem sevaplarını hem de günahlarını muhasabeye çekerek Safa ile Merve arasında gelir gider. İlâhi sevgiyi ve aşkı, Allah yolunda gayret etme enerjisiyle birleştiren Sa'y aynı zamanda hem gayretin, hem aşkın enerjisini insana sunar. Sa'y ile kişi, Allah'ın rahmetini üzerine celbetme gayretinin peşine düşer.

D. VAKFE

Vakfe dua, yakarış ve marifet ikliminde Rabbi tanımadır. Arafat'ta arif olan muhasebe ve tövbeyle hatalarından temizlenen bir kişi için vakfe, duruş ve bekleyiştir. Arife günü ise, bütün dua, niyaz ve marifeti yaşayış günüdür. "Arafat ise, arif olma vasfına vakfe ile ulaşan hacılara Allah ile yakınlık makamı olan kurbiyete ulaştırır. Kurbiyet ehli, Allah'ın kendilerine verdiği ilim, kurb ve kudret sayesinde çeşitli ibadet ve taatlerle Allah'a yakınlaşmaya çalışırlar. Onlar, her neye baktıysam Allah'ı kendime, kendimden daha yakın görürüm."³⁷ derler. Ancak arif olan kişi, Allah'a yakın olabilir. Yakınlık makamına eren kişi ise, Rabbini kendisine her şeyden daha yakın görebilir. Arafat'ta vakfe ile durulan, durgunlaşan ve kendini hesaba çeken kişi, gerçek yakınlık makamına varabilir

Arafat'ta arif olmanın sırrını yakalayan kişi, vakfe esnasında, hesap gününü yaşar ve nefsinin muhasebe ile terbiye eder. "Muhasebe, Allah'ın

³⁶ Muhammed, İkbâl, İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, (çev. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., İstanbul., 1987, s. 133-134

³⁷ Tûsi, a.g.e., s. 53

hoşlanmadığı şeyi, sevdiği şeylerden ayırarak dikkatli ve tedbirli davranmaktır. Birisi gelecekte yapacağımız, diğeri de daha önce yaptığımız işleri ilgilendiren, iki tür muhasebe vardır.”³⁸ “Aslında vakfe, herkesin kendi duruşunu kontrol etmesidir. İnsan vakfede önce bireysel ve şahsi duruşunu kontrol eder.”³⁹ Arafat dağına çıkarak bütün dünya müslümanlarıyla beraber gözyaşı döküp dua ve niyazda bulunan kişi, hatalarını nefsinin hesabına çekerek tespit eder ve hatalarından tövbe eder. Hem geçmişte yaptığı hatalar için tövbe eder; hem de gelecekte yapacağı hatalar için tedbirler alır. Böylece o, geçmiş ve geleceğe yönelik kendi duruşunu kontrol etme imkânı bulur.

Gazâlî'ye göre, “Arafat'ta vakfeye durulduğu zaman, mahşer hali hatırlanmalıdır. Orada da insanlar çeşitli dillerde, çeşitli renklerde, herkes kendi imamı etrafında toplanmış; tereddüt, çırpınış ve hayret içinde kendi peygamberlerinin şefaatinin beklerler. Bu durumu düşünen kişi, candan Allah (c.c.)'a bağlanmalı ve O'ndan bağışlanma dilemelidir.”⁴⁰ Bu nedenle hacı için vakfe, duaların kabul olacağı ve muhasebeyle manevî dönüşümün sağlanacağı bir yerdir. Manevî gelişim ve dönüşüm, mahşeri hatırlayarak nefsi muhasebeye çekme yoluyla sağlanabilir.

Mahşeri hatırlayarak Allah'ın haram saydıklarını haram sayan, arif olan ve muhasebe etme makamına ulaşan kişi için, Arafat'ta vakfe esnasında ilim ve marifetle canlanan gönül, riyaya güçlü bir kalkan oluşturur. Vehb b. Münebbih bu konuda şöyle der: “Arzuların gizliliği odun içindeki ateşin gizliliğine benzer. Dürtersen açığa çıkar, bırakırsan gizli kalır.”⁴¹ Arafat'ta ilim ve marifetle donanan gönül, ateşin gizliliği gibi kendisini sinsice yakan arzularıyla tanışır. En açık ve gizli riyadan da kendisini koruyabilir. Riyadan ve kötü arzulardan kendisini koruyan kişi için zaten arif olma kapıları açılır.

“Arif olma kapısı açıldığı anda, Arafat vakfesi, bir yandan insanın dünyaya ayak basışını, diğer yandan ise kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır.”⁴² Arafat'ta arif olan, muhasebe ve tövbeyle hatalarından temizlenen bir kişi için vakfe, duruş ve bekleyiştir. Durma ve durulmadır. Durulan ve durulaşan bir kişi sükûnete erer.

“Durulan ve durulaşan, durulaştıkça sükûnete eren Müslümanların aynı zaman ve mekânda, Allah'ın rahmetini arzulararak, samimiyetle dua ve niyaz ederek, yalvarıp yakararak bir araya gelip toplanmaları,

³⁸ Hâris, Muhasibî, *er-Riâye li Hukukillâh*, (Edited By. Margaret Smith), London, E.J.W. Gibb Memorial Series, 1984, s. 56

³⁹ Mustafa, İslamoğlu, *Hac Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 53

⁴⁰ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 332

⁴¹ Muhasibî, a.g.e., s. 160

⁴² Erul, a.g.e., s. 52-54

bereketlerin inmesi ve ruhaniyetin yayılmasına neden olur. Bunun içindir ki, şeytan o gün, son derece hor, hakir ve perişan olur.”⁴³ İnsanların toplu maneviyatlarından yayılan manevî enerji, melekî duyguların yayılmasına ve şeytanî özelliklerin ortadan kalkmasına vesile olur.

Şeytanî özellikler ortadan kalktığı anda marifet, kulun ruhunda hâkim olur. Marifet dağının eteklerine muhasebeyle çıkan bir kul için Arafat'ta vakfe, ona uzleti bütün yönleriyle yaşatır. İnsan, Allah ile yalnız kalır; birliği yakalar; dua ve niyaz ikliminde insanlardan uzak kalır ve kesretten kurtulur. Ebu Bekir el-Verrâk ise bu konuda şöyle demiştir. “Dünya ve ahirete ait hayrı, uzlette buldum. Hem dünya ve hem de ahiretin şerrini ise, kesrette buldum.”⁴⁴ İnsana lâzım olan, uzlet hücrelerinde Allah'ı zikrederek kalbini mâsivâdan temizlemesidir.

Arafat'ta vakfe; insanların kıyamette bir araya gelmelerini, umutla bekleyişlerini, Hakk'a yalvarışlarını, olan hadiselerden dolayı şaşkınlık ve hayret içerisinde oluşlarını ifade eder. “İrfan makamındaki kişi için, esas olan korku ve ümit arasında olmaktır.”⁴⁵ Korku ile ümit arasındaki bekleyişin en güzel yaşandığı mekânlar namaz esnasında kıyam; hac esnasında Arafat'ta vakfedir. Kul, korku ile ümit arasında bir dengeyi yakalayamazsa ya yaptığı amellere çok güvenerek kaybeder; ya da affedilme umudunu kaybedip gaflete düşerek kaybeder.

Gönlü recâ ile af müjdesinin coşkusunu taşıyan bir kul için Arafat, ubûdiyyete açılan bir kapıdır. “Ubûdiyyet, emrolunan ile kucaklaşmak ve nehyolunandan uzaklaşmaktır.”⁴⁶ Ubûdiyyet ve marifeti kendisinde birleştiren vakfe, emrolunan ile kucaklaşmak; hak'ı ve hakikatı tanımaktır. Hak ve hakikat tanınca, recâ gönle hâkim olur.

Recâ ile gönüllerini sürûra kavuşturan hacılar, Arafat'tan sonra Müzdelife'ye geçerler. “Müzdelife'de geceleme kadim bir sünnettir. Hacılar başka bir yerde asla görülmedik bir kalabalığın olduğunu görmeleri sebebiyle burada konaklamayı âdet edinmişlerdir. Şeytana ve taraftarlarına karşı ertesi gün yapılacak sembolik protestoda atılacak küçük taşlar, genellikle Müzdelife'de toplanır. Burada ikinci kez durulan vakfe, Allah'ın huzurunda bilinçlenmeyi pekiştirir.”⁴⁷ Arafat'ta arif olmanın sırrına varan kişi, Müzdelife'de arif ve mü'min olmanın şuuruna varır. Bu nedenle rukû'dan sonra secde ne ise, Arafat'tan sonra

⁴³ Şah Veliyullah, Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Baliğa*, Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990, s. 168

⁴⁴ Ankaravî, a.g.e., s. 231

⁴⁵ Yunus Vehbi Efendi, a.g.e., s. 68

⁴⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 325

⁴⁷ Erul, a.g.e., s. 56-58

Müzdelife'de odur. Rukû ve secde; Arafat ve Müzdelife birbirini tamamlar.

Hac'da Müzdelife, namazda rukû'a nisbetle secde gibidir. Bu durum şöyle ifade edilir: "Arafat dönüşü vicdanlarımızdan, Müzdelife'nin bizi beklediği mesajını alır almaz, içinde bulunduğumuz ışıklardan ve ümitle bize tebessüm eden Arafat'tan ayrılır; rükûa nispetle secde seviyesinde Allah'a yakın olmanın unvanı sayılan Müzdelife'ye yürürüz... Sonsuza, mekânsızlığa, ebediyete ve Allah'a yürüdüğümüz gibi Müzdelife'ye yürürüz."⁴⁸ Rukû'da hatalarımızı itiraf edip; saygı ve tevazu duyguları içerisinde eğiliriz. Arafat'ta da hatalarımızı itiraf edip niyaz eder; nefsimizi muhasebeye çekeriz. Secde'de Rabbe yakınlık, teslimiyet ve aşk makamına ereriz. Müzdelife'de de yakınlığın, teslimiyetin ve nefsi taşlamanın hazırlığını en güzel haliyle yaşarız.

Arafat'ta irfanı, Müzdelife'de şuuru ve teslimiyeti yakalayan bir kul için, Arafat'ta açılan müşahede perdesi, Müzdelife'de hacıyı yakalar. "Müşahede; gözle görmekle, kalple görmek arasında bir vasl noktasıdır. Çünkü yakîn perdesinin açılması anında kalplerin görmesinde tevehhüm izi artar."⁴⁹ İnsan, Arafat'tan sonra Müzdelife'de de ikinci defa müşahedeyi tecrübe ettiği için, onda yakîn bir iman meydana gelir. Zaten kul, yakîne erince yakînden yakîne geçer ve nihayet yakîn onun vatani olur.

Muhasebe ve murakabeyle nefsinin terbiye eden bir kul için Arafat ve Müzdelife'de vakfe; "seyr u sülûkun sonunda ahirete yolculuğu, kıyâmeti, haşir ve neşir hallerini sembolize eder."⁵⁰ "Müzdelife, yakınlık anlamı taşır. Amel de, yaklaşıcıdır. Yakınlık mahallinde yaklaşmayı yitiren kimse, hac yapamamış sayılır. Çünkü hac, bütün bu fiillerden meydana gelen yetkin bir yapıdır."⁵¹ Bu nedenle Müzdelife ve Arafat'ta vakfe esnasında kişi, kendi ahiret yolculuğunu, kıyametini ve haşirini yaşar.

Kıyametini ve haşirini dünyada Müzdelife vakfesi esnasında yaşayan bir kişi için, Allah'a yakınlık makamı hâsıl olur. Kul, hac esnasında Müzdelife'de; namaz esnasında ise secde de hakiki yakınlık makamına erer. Müzdelife'de vakfe esnasında Rabbi'nin lütuf ve ikramlarını gören bir kul, dua ve niyazıyla beraber nefsinin hesaba çeker ve nefsinin kontrol eder. Nefsinin terbiye ederek hesaba çekme ve kontrol etme hali namazda iken kıyamda başlar; secdede zirveye ulaşır.

⁴⁸ Yağmur, a.g.e., s. 86

⁴⁹ Tûsi, a.g.e., s. 65

⁵⁰ Yunus Vehbi Efendi, a.g.e., s. 67

⁵¹ İbn Arabî, a.g.e., C. 5, s. 401

Müzdelife, Arafat vakfesinden sonra miracı yaşama tecrübesidir. Bu tecrübe namazda, Tahiyat duasıyla yerini bulur. Şeriatî bu durumu şöyle ifade eder: “Bu son karargâhtan da, yükselişin doruklarına sıçradı, kemalin son aşamasına: Sidret-ül Münteha’ya kadar “miraç” etti. Allah’a kadar! Minâ’ya kadar! Bu yolculukta üç aşamadan geçerek üç vakfeye; Arafat, Müzdelife ve Minâ’ya varırsın. Burası, “Veda haccı”nda, son bildirisini halka tebliğ etmek için Peygamber’in minber tuttuğu yerdir.”⁵² Namazda kıyam, rükû ve secde makamlarını aşan kişi miraca ulaşır. Hac’da ise Arafat, Müzdelife ve Minâ makamlarını geçen kişi, miraca kavuşur.

Müzdelife, Arafat ile Minâ arasında manevî bir bağlantı noktasıdır. Aslında Müzdelife, Minâ’ya manevî bir hazırlanma sürecidir. Müzdelife’de şeb-i arusunu yaşayan kişi, Minâ’da şeytanını taşlar. Arafat’ta irfan, Müzdelife’de şuur ve Minâ’da ilâhî aşk yaşanır. Yağmur bu durumu şöyle ifade eder: “İnanılmaz gizemi ve baş döndüren cazibesıyla, gök kapılarının gıcırtilarının duyulacağı, Arafat’ın yolu üzerinde güzergâhı kesmiş duran Minâ, konuklarını bekliyor... Müzdelife, onlara mini bir şeb-i arus yaşatmadan salıvereceğe benzemiyor.” diyerek Arafat ile Müzdelife arasındaki bağlantı noktasını kurabiliriz.”⁵³

Son söz olarak diyebiliriz ki Arafat’ta vakfe esnasında marifet aynasından yansıyan ilâhî isim ve sıfatları gören arif, marifet ve takva basamaklarını birer birer tırmanır. Arafat’ta vakfe esnasında kişi, kendi nefsinin hesabına çekerek Rabbi’yle karşılaşır ve hatalarından tövbe eder. Arafat’ta arif olan muhasebe ve tövbeyle hatalarından temizlenen bir kişi için vakfe, duruş ve bekleyiştir. Durma ve durulmadır. Arafat’ta arif olmanın sırrına varan kişi, Müzdelife’de arif ve mü’min olmanın şuuruna varır. Bu nedenle rükû’dan sonra secde ne ise, Arafattan sonra Müzdelife’de odur. Rükû ve secde; Arafat ve Müzdelife, birbirini tamamlar. Arafat’ta Rabbinin ilâhî isim ve sıfatlarıyla tanıyan kul, bu isimlerin şuuruna ve hayatına kattığı manalara Müzdelife’de şahitlik eder. Böylece kul, Rabbi’nin her işte kendisini seyrediyor olduğunun da şuuruna varır. Bununla beraber nefsi hesaba çekme, onu kontrol altına alma, ona muhalefet etme ve nihayet onu terbiye etme bütün ibadetlerin ortak amacıdır. Bu amacın en güzel yaşandığı ve anlaşıldığı yerlerin başında Müzdelife gelir.

⁵² Ali, Şeriatî, *Hac*, (çev. Mustafa Çoban), Özgün Yay., İstanbul, 2006, s. 95

⁵³ Yağmur, a.g.e., s. 79

E. ŞEYTAN TAŞLAMA

Namazdaki manevî basamaklar olan kıyam, rükû ve secde gibi Arafat, Müzdelife ve Minâ da mana âleminin basamaklarıdır. “Minâ, aşırı istek ve arzu demektir. Allah’a karşı duyulan arzu ve aşk, Minâ’da şeytan taşlanırken zirveye ulaşır. Minâ, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail’in, Allah’a olan aşklarının sınıdığı yerdur. Bu sınavda Hz. İbrahim, ahir ömründe kendisine verilen biricik oğlunu Allah için kurban etmek; İsmail ise, bu uğurda canını vermek gibi çok ciddi bir sınavdan geçmektedirler. Minâ’da bu emri yerine getirip, kalbini Allah aşkıyla doldurduktan sonra, şeytana ve taraftarlarına karşı icra edeceği protesto öncesinde hacı, Minâ’da mağfiret miğferini giyer ve Hz. İbrahim’in şeytanla savaştığı savaş alanına onu taşlamak üzere gider.”⁵⁴ Bu taşlama esnasında insan, ilâhi sevgi ve aşkın en güzelini yaşar. Namazda ilâhi aşk ve sevgi, secdede bizleri derinden etkilerken hacda Minâ’da da aynı durum geçerlidir. Minâ’da kişi, ortak atamız olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’i kulluk ve teslimiyetleriyle anar. Kendisinin kulluk, ilâhi aşk ve teslimiyetini sınar. Namazda ise, salli-barik dualarıyla Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’i kulluk ve teslimiyetle anar.

İbrahimî bir sevgiye ve kulluğa kavuşan bir kişi için, “Minâ temenni ve arzulara özellikle de güvene ulaşma mekânıdır. Çünkü burası yemek, içmek, cinsel ilişkiye girmek ve nimetlenme günlerinin gerçekleştiği yerdir. Öyleyse burası dünyadaki cennettir ve orada hacıdan kir, pislik, toprak ve çamur temizlenir.”⁵⁵ Bu nedenle Minâ, dünyadaki cennete kişiyi kavuştururken ilâhi teslimiyet ve kulluğa kişiyi ulaştırmasıyla, cennetteki cemalullaha da kişiyi kavuşturur.

Kişiyi içindeki cennete kavuşturan ve Rabbiyle buluşturan makam, Minâ’dır. Kendi nefsinin karanlığından çıkarak cahilliklerini yenen ve Minâ’yı feth eden insan, İbrahim olmaya hak kazanmıştır. Minâ’yı feth eden insan, İblis’i yenmiştir. Şeriatî bu durumu şöyle ifade eder: “Zafer şenliği düzenle, bayram et, ihramdan çık. Hayat elbisesini giy, koku sür, traş ol, eşini kucakla... Özgürsün. İnsansın. Minâ’yı fethettin, İblis’i altettin. Artık İbrahim’sin!”⁵⁶ Yedi taş ile İblis’i yenmek, nasıl mümkünse ve yedi taş, yedi ilâhi kuvvetse her ibadet kişiye bu ilâhi kuvvetleri taşıyan bir buraktır. Minâ, Allah’a yakınlığı dileyenler için bu yakınlığa kavuşma mekânıdır. Allah’a yakınlığı dileyen insan, İsmail’inin ne olduğuna karar verip derhal onu kurban edebilir.

⁵⁴ Erul, a.g.e., s. 58-60

⁵⁵ İbn Arabî, a.g.e., C. 5, s. 407

⁵⁶ Şeriatî, a.g.e., s. 126

Şeytan taşlarken kul, nefsinin günahını kendine unutturan şeytanını taşlar. “Eğer kul şeytanını taşlarsa Rabbini hatırlar; günahlardan vazgeçer. Günahların bir cezası da, Allah’ın kuluna kendisini unutturmasıdır. Kendi unutulunca da kul, O’nu ihmal eder, ifsâd eder ve kul kendini helâke sürükler.”⁵⁷ Böylece insan, şeytan taşlarken şeytanın en büyük oyununu fark eder ve başta onu taşlar. İnsan, öncelikle şeytanın insana günahını unutturarak ve küçümsettirerek onu helâka sürüklemesini taşlar.

Hacılar, bir takım adap ve hikmetler çerçevesinde ibadetlerini yerine getirdiklerini fark etmek durumundadırlar. “Onlar, şeytana taş fırlattıklarında edebe uygun şekilde kendi tutum ve davranışlarını zihinlerinde canlandırmalı, başlarını traş ettiklerinde övülme ve itibar görme duygusunun kökü kazınmalıdır. Kurban kestiklerinde, kurbandan önce kendi nefislerini boğazladıklarını düşünmeli, ziyaret tavafına gelip Kâbe’nin örtüsüne sarıldıklarında bundan böyle O’ndan başka bir şeye sarılmayacakları fikrini zihinlerinde yerleştirmelidir.”⁵⁸ Bütün bu adap ve kuralların yanında onlar, ruh ve bedenleriyle Allah’a yönelip O’ndan yardım istemeli ve O’na sığınmalıdırlar.

İbadetleri yaparken Allah’a yönelip O’ndan yardım dilemek kadar önemli olan bir diğer husus, Hz. İbrahim’i anlamaktır. “İbadetleri yaparken ana amaç, Hz. İbrahim’i ve onun kulluk sınavını anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle taşları atarken, mantığa başvurulmamalıdır. Bu iş, sadece Allah (c.c.)’in emri olduğu ve kendine düşen görevde bu emre uymayı gerektirdiği için yapılmalıdır. Ayrıca Hz. İbrahim (a.s.)’a benzemeye niyet edilmelidir. Zira şeytan, Allah (c.c.)’in emirlerine karşı gelmesini sağlamak için burada onun karşısına çıktı ve Allah (c.c.)’in emri ile İbrahim (a.s.)’da onu taşıladı.”⁵⁹ Bu nedenle mümin, aslında mantığına başvurmadan ibadetleri yaparken bütün ibadetlerin Allah’ın emri olduğu için yapıldığını fark eder. Bu fark ediş, onun teslimiyet ve kulluğunu güçlendirir. Onun Peygamberlerle arasındaki ortak ahlak ve davranış modellerini oluşturur.

Şeytanı taşlamak, aslında insanı hayvandan daha aşağı bir dereceye düşüren olumsuz aklakî özellikleri ve halleri taşlamaktır. “Bazı madenler altın ve gümüş bulunan tabakalardan geçerken onları bozduğu gibi bu nefis ve şeytan da vücudu istilâ eder, o vücuda taallûku bulunan ruh ve sırrı bozar, mahveder. Artık bunun halis altın olması, aslı kıymetini muhafaza etmesi mümkün olamaz. İnsan Allah’a lâıyk olacak, bir hazret-i

⁵⁷ İbn Kayyim, a.g.e., s. 129-130

⁵⁸ Tûsi, a.g.e., s. 160

⁵⁹ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 335

insan iken, belki hayvandan daha aşağı bir derekeye düşer.”⁶⁰ Bu nedenle şeytan taşlama, peygamberî vasıflara sahip ve ilâhî ahlakla donanmış insanı ortaya çıkarmaktadır. Aksi takdirde nefsin kurbanı kesilip şeytan taşlanmazsa, insan hayvanlardan da aşağı bir seviyeye düşebilir.

İnsanı aşağıların aşağısına düşüren şeytanını taşıyan kişi, şeytan taşlama esnasında nefsinin hesaba çeker. Nefsini hesaba çeken kişi, şeytandan sonra nefsinin de taşlar. “Kişi, iş ortağını hesaba çektiğinden daha dikkat ve titizlikle nefsinin hesaba çekmeden, takva ehlinen sayılmaz.”⁶¹ Bu bağlamda kişi, menfaat ilişkisi içerisinde olduğu kişilerden önce nefsinin hesaba çekmelidir. Bu durum nefsin hoşuna gitmez, nefis kaçamak savunmalar yapsa da nihayetinde teslim olmak zorunda kalır.

Nefsini ve şeytanını Allah'a teslim edip şeytanını ve nefsinin taşıyan insan, Hakk'ı tanır; yaratana hakiki kul olmayı öğrenir. “İnsan, şeytan taşlarken içindeki iyiliği yüceltip kötülüğü taşlar. Zaten insanın ruh ve zekâsının fitrî görevi de, Hakk'ı tanımak ve gerçek yaratandan başkasına kul olmamaktır.”⁶² İnsan, iyiliği de kötülüğü de yapabilecek kapasitede yaratılmıştır. Elbette istenen iyiliktir ve insan ona yönlendirilip kötülüklerden sakındırılmalıdır.

Şeytan taşlarken Allah'a teslim olmayı ve O'na itaat etmeyi öğrenen bir kişi için cemreleri taşlamak; kalpten vesveseleri, iç âleminde duyulan kötü sesleri ve dünyaya ait yersiz düşünceleri kovduğunu göstermektir. “Hacılar, cemrede taş attıklarında, sanki yaptıkları mücâhedeleri, riyâzâtı, manevî çalışmaları ve ibadetleri fenâ sahrasına atarak, bekâ sarayına yönelirler. Bu şekilde müşahedenin başlangıcına erdiklerini tasavvur ederler.”⁶³ Yani hacılar, cemrede şeytanı taşlarken kendi yaptıkları mücadele ve riyazatı görmekten vazgeçip sadece Rablerini müşahade etmeye yönelirler. Yani onlar, fâni âlemden baki âleme doğru geçerler.

Gazâlî, fâni âlemden baki âlemlere geçen kişinin cemreleri atarken nasıl bir edep ve anlayışıyla, fikrî ve zihnî bir olgunlukla olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “Cemreleri atarken, mantık ve muhakemeye başvurmadan mücerret emr-i ilâhî olduğu için ve kendine düşen kulluk vazifesi mucibince Allah'ın emrine uymaya niyet ederek taşları atmalıdır.”⁶⁴ Çünkü kişinin asıl amacı, şeytanın burnunu sürtmek ve belini kırmak; sırrı hikmetini anlayamadığı halde, yalnız Allahu

⁶⁰ Erzurûmî, a.g.e., C. 1, s. 107-108

⁶¹ Muhasibî, a.g.e., s. 60

⁶² Muhiddin, Okumuşlar, *Fitratın Dine*, Yediveren Yay., İst., 2002, s. 38

⁶³ Yunus Vehbi Efendi, a.g.e., s. 80

⁶⁴ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 336

Teâlâ'nın emri olduğu için O'na saygı ve ta'zîm göstererek bu vazifeyi ifa etmektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Minâ'da insan, ortak atamız olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i kulluk ve teslimiyetleriyle anar. Kendisinin kulluk, ilâhi aşk ve teslimiyetini sınar. İnsan, şeytan taşlamayla maneviyatındaki aydınlığı tekrar yakalayarak kendi nefsinin zindanından aydınlığa çıkar. Yine o şeytanını taşıyarak kendi cahilliğinin ve nefesine zulmettiği anların karanlıklarından kurtulur. Böylece insan, şeytan taşlarken şeytanın en büyük oyununu fark eder ve başta onu taşlar. Minâ'da şeytana taş atmayı Rabbi'nin emriyle gönül huzuru içerisinde yapan kişi, mantığını da Rabbine teslim eder.

F. KURBAN

Kurban, mü'minin, sırf Allah istediği için malından vazgeçebildiğini ortaya koyduğu ve malını Allah yolunda kurban edebildiğini fiiliyle gösterdiği önemli bir ibadettir. "İhramda bir otu dahi koparmak yasak iken, Allah'a bağlılığın, fedakârlığın bir göstergesi olarak bayramda canlı hayvanlar kurban edilmektedir."⁶⁵ "Kurban kesmek, Allah (c.c.)'ın emrine uymak ve Allah (c.c.)'a yaklaşımdır."⁶⁶ Demek ki kurban kesmekten asıl maksat, takvaya ulaşmaktır. Takva ile kişi, Allah'ın emirlerine itaat etmek ve yasaklarından da sakınmak üzere önemli bir duyarlılık gösterir. O, sorumluluklarının farkına varır.

Emir ve yasaklara karşı kulun gösterdiği hassasiyet ve duyarlılık; sorumluluk bilinci ve yasaklardan sakınma ise, takvadır. Bu manada takva, sevgi merkezli bir korkudur. Zaten Fudayl bin İyâz, "Kişinin Allah'tan korkması, Allah'a ma'rifeti kadardır." demiştir.⁶⁷ Bu nedenle takva, marifet kaynaklı bir korkudur. Kişi, Allah'ı tanıdığı ölçüde O'ndan çekinir. "Takvanın sonucu ise, doğru dindarlık ve ödüldür."⁶⁸ Nefsin kurbanını kesmek, doludizgin haramlara koşan nefs atını dizginleyip ona sahip çıkarak onu terbiye etmeyi sağlayabilir. Nefsi Allah yolunda kurban eden kişi için, takva mümkün olabilir. Kişi; Allah rızası için kurban keserken de, nefsin kurbanını keserken de takva amacını gerçekleştirebilir.

⁶⁵ Erul, a.g.e., s. 63

⁶⁶ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 336

⁶⁷ Ebû'l-Hasan, Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut, 1988, s.

123

⁶⁸ Vecdi, Akyüz, *İbadet İlkeleri*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 131

Allah'ın emirlerine itaat edip yasaklarından sakınan bir kişi için kurban kesmek, nefsin kurbanını kesmektir. Nefsin kurbanını kesmek ise, takvaya ulaşmanın sırrıdır. "Takva, Allah'tan gelen bir nur ile O'nun sevabını ümit ederek O'na itaat etmektir."⁶⁹ Nefsin kurbanını kesmek, nefse vurulan en büyük darbe ve onu muhalefet kılıcıyla kesmektir.

Nefsi muhalefet kılıcıyla kesip; onu kurban eden bir kişi için kesilen şey, heves ve şehvetidir. "Böylece hacımın kurban ettiği koyun, inek, deve değil; heva, hevesi ve şehvetidir. Allah'ın rızası için hepsini kurban etmeli ki bayramı yüreğinde, yakınlığı öz benliğinde hissedebilsin. Çünkü bu bayram, kurbiyyet anıdır, Allah'a yakınlık bayramıdır."⁷⁰ Bu nedenle nefsin kurbanını kesenler, hep beraber iki cihan bayramını yaşayacaklardır. Yakaladıkları kurbiyyetle Allah'a yakınlıklarının bayramlarını, hem dünyada hem de ahirette hissedeceklerdir.

Şeytan taşlamak ve kurban kesmek insana nefis mücâhedesini öğretir. Şüphesiz dostların mücâhedesini ile gafillerin mücâhedesini birbirinden ayıran şey, içlerindeki şeytan ve nefise attıkları taşlardır. Dihlevî bu durumu şöyle ifade eder: "Dostların mücâhedesini, kendi iradeleri olmaksızın Hakk'ın onlardaki fiili ve kahrı eritmesidir. Onun eriştiği tümü ile okşamak ve lütuftur. Gafillerin mücâhedesini, kendi iradeleri ile kendilerindeki fiilleridir. Bu ise karışıklıktan ve dağınıklıktan başka bir şey değildir."⁷¹ Buradan anlaşıldığı üzere dostların mücâhedesini, Allah'ın ikramı ile nefsi terbiye etmektir. Gafillerin mücâhedesini ise, kendi fiilleri ile nefsi etkisiz hale getirmektir.

Nefsi kurban etme halini namazda tekbir getirme esnasında yaşarken, bunu çok özel bir uygulamayla kurban ibadeti esnasında da tecrübe ederiz. "Kurban, her an yakın olmak manasına gelir. Kurban, yakınlığa mazhar olmak için nefsanî arzuları Allah yolunda kesip atmaktır."⁷² Aslında kurban, Allah ile kuracağımız yakınlık için her bedeli ödemeye hazır olmak demektir.

Allah için nefesine attığı her darbenin bedelini ödemeye hazır bir kul, hem nefsi-i emmareye, hem de şeytana ciddi bir darbe vurur. İbn Kayyım şeytanın, nefsi-i emmareyi çok sevdiğini; nefsi ise Allah yolunda kurban ettiğimizde onun bizim hizmetçimiz olacağını şöyle ifade eder: "İyi bilin ki bu gediklerde bekçilik yaparken sizin en büyük yardımcınız nefsi-i emmâredir. Onu aciz bırakın ve ondan yardım alın, ona destek verin ve destek alın. Nefsi-i mutmainneye karşı savaşta onunla beraber olun. Nefsi-i

⁶⁹ Hâris, Muhasibî, *er-Riâye li Hukukillâh*, (Edited By. Margaret Smith), London, E.J.W. Gibb Memorial Series, 1984, s. 51

⁷⁰ Erul, a.g.e., s. 65

⁷¹ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 319; Hucvirî, *Hakikat Bilgisi*, s. 38

⁷² Selçuk, Eraydn, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yay., İstanbul, 1997, s. 63

emare, tavsiye ettiğiniz hiçbir hususta size karşı gelmez. Bilakis bir şey söyleseniz hemen yapmaya koşar.”⁷³ Demek ki nefis-i emmare, şer yola giren bir kişinin isteklerini asla tehir etmez. Hemen yerine getirir. Ve bundan büyük bir keyif alır. Bu esnada kişiye düşen şey, nefis-i emmaresini Allah yolunda kurban edip nefis-i mütmainneye yükselip Rabbinden razı olma yoluna gitmektir.

“Kurban kesme; deve gibi olan nefsi kesmektir. Çünkü nefis-i emmâre deve gibi, hep kendisini besler. Onun gibi egoist, onun gibi başına buyruk, onun gibi gem tutmayan bir şey yoktur. Eğer, bir kişi nefsinin devesini dizginlerse özü çakıl ise, mücevher olur. Her kim ki kendi nefesine hükmetmezse, başkasının emrine girer. Eğer nefis-i emmâre devesine binebilmişsen cihana sahipsin ve Süleyman tacına cevher olursun.”⁷⁴ Bu bağlamda deve gibi başına buyruk ve egoist olan nefis, Allah yolunda kurban edilirse fitratı çok değerli olmayan bir kişi bile değer kazanır. Kişi, nefisini Allah yolunda kurban etmezse, fitratı çok değerli olsa da değer kaybeder.

Nefsin kurbanını kesme, kişinin olumsuz duygu, düşünce ve arzularını hayatının gündeminden çıkartmasını sağlayıp onu gerçek sorumluluklarına yönlendirir. “Zaten dengeli bir şahsiyet olmanın özelliklerinden biri, kişinin; birey olarak, aile ve toplumun bir üyesi olarak, bütün şekilleriyle sorumluluk duygusunu hissetmesidir. Toplum içinde her fert, gözetmekle mükellef olduğu ve özen göstermesi gereken insanlara karşı, yapması gereken işe karşı ve kamu yararı açısından sorumluluğunu duyarsa toplum ilerler, yükselir ve toplumun bütün fertleri mutlu olur.”⁷⁵ Bu manada dengeli insan, öteki kişilere karşı kişisel ve toplumsal sorumluluklarını hisseder, böylece onun başkalarının yardımına eğilmesi kolaylaşır.

Kurban, mümini nefsin diyarından çıkararak ilâhi âlemin diyarına davet eder. Kurban, kişiyi nefis zindanından ebedî huzur diyarına yönlendirir. O, nefsi kurban ederek nefsi terbiye ve tezkiye etmektir. Bu hususta Nasrabâzî, “Nefsin, zindanıdır. Ondandır çıktın mı, ebediyen rahat yaşarsın.” demiştir. Ebu Bekir Tamestani ise, “En büyük nimet, nefis diyarından çıkmaktır. Çünkü kul ile Aziz ve Celil olan Allah arasında bulunan en büyük perde, nefstir.” demiştir.⁷⁶ Aslında kul için felâket, içindeki şer hislere rağmen nefisten razı olmaktır. Nefsin zindanından kurtulan kişi, Allah’a kulluk ettiği ölçüde özgürleşir.

⁷³ İbn Kayyım, a.g.e., s. 126-127

⁷⁴ İkbâl, a.g.e., s. 56-57

⁷⁵ Necati, a.g.e., s. 298

⁷⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 239-240

Kurbanın değerini, kurban edildiği kapının değeri belirler. “Allah’ın kapısına kurban olanlar, o kapıya değer yüklemek için değil, kendileri o kapının değerinden pay almak için kurban olurlar. Kendi değerlerini kendi elleriyle beş paralık ederler. Paraya, kadına, erkeğe, makama, rütbeye, dünyalığa, saltanata, şöhrete kurban olana yazık olmuştur.”⁷⁷ O zaman kurban, kişiye ne için kurban olması gerektiğini öğretir. Geçici şeylere kurban olan kişi, geçici mutluluklar yaşar. Ancak Allah ve O’nun ilâhi isim ve sıfatlarına, emir ve yasaklarına kurban olanlar, kalıcı âlemde kalıcı mutluluklar yaşayacaklardır.

Kalıcı âlemde kalıcı mutluluklar yaşamak, İbrahimî bir kulluk ve aşkla mümkündür: “Hz. İbrahim’in evlâdı Hz. İsmail’i kurban etme teşebbüsünde Hz. İbrahim’in hareket noktası, Allah aşkı idi. Allah aşkının Hz. İbrahim’deki tezahür ve tecellisi idi. Hâlbuki cüz’i de olsa bu fedakârlıklar, bizlerde gerektiği gibi Allah aşkına sahip olabilmemiz için bütün ömrümüz boyunca takip etmemiz gereken bir eğitim vetiresi durumu arz etmektedir. Yani Allah aşkıyla başlayan kurban kesme vakıası, bizlerde Allah aşkına teveccüh etme şeklinde devam etmektedir.”⁷⁸ Her ne açıdan bakılırsa bakılsın kurban kesme zihin, gönül ve ruhta Allah sevgisinin tamamlanmasına neden olmaktadır.

Sözlerimizi özetleyecek olursak diyebiliriz ki, sufilere göre kurban kesmek, nefsin kurbanını kesmektir. Nefsin kurbanını kesmek ise, doludizgin haramlara koşan nefis atını dizginleyip ona sahip çıkarak onu terbiye etmektir. Ancak nefsi Allah yolunda kurban eden kişi için, takva mümkün olabilir. Kişi Allah rızası için kurban keserken de, nefsin kurbanını keserken de takva amacını gerçekleştirebilir. Böylece emir ve yasaklara duyarlı, bireysel ve toplumsal hassasiyetleri olan manevî ve ilâhi kaynaklı sorumluluk bilinci taşıyan bir mertebeye yükselebilir.

G. TRAŞ OLMAK

Allah’a bir baş kurban eden hacı, daha sonra traş olmak suretiyle sembolik olarak kendi varlığının bir parçasını da kurban eder. “Bu, bir taraftan, gerektiğinde saçını değil, canını da Allah yolunda verebileceğini temsil ederken, başından dökülen her saç teli, âdeta dökülen günahlarını simgeler.”⁷⁹ Tevazu ve Allah’a olan sevgisini Allah yolunda bir varlığını feda ederek gösteren kişi, Rabbine olan yakınlığını kanıtlamış olur.

⁷⁷ İslâmoğlu, a.g.e., s. 74

⁷⁸ Ali Murat, Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999, s. 144

⁷⁹ Erul, a.g.e., s. 66

Rabbine olan yakınlığını, Allah yolunda varlığının bir parçasını feda ederek gösteren kişi için ihramdan çıkış, vakara ters düşmeyen bir fiille olmalıdır. “Eğer bu şeriat tarafından belirlenmemiş olsa ve insanların kendi görüşlerine bırakılsaydı, o zaman herkes bir yol tutar ve ihramdan böylece çıkmaya çalışırdı.”⁸⁰ Kişi, kendisini hem mana âleminde hem maddî âlemde toparlayarak sembolik olarak traş olarak son kez ziyaret edeceği Rabbinin huzuruna çıkar. Ev sahibi hükmündeki Rabbine ona layık güzellikte kavuşur ve veda eder.

“Traş, Rabbin makamında ilâhi riyazetle tahakkuka işarettir.”⁸¹ “Öte yandan başını traş etmek; beşerî ve kevnî varlıkla ilgili perdelerin kalktığını düşünmektir.”⁸² Kişinin Allah’ın makamında ilâhi riyazetle nefsini terbiye etmesi ancak Allah yolunda bir varlığını feda etmesi yoluyla mümkündür. Aynı zamanda traş, Allah’ın ilâhi isim ve sıfatlarını Allah yolunda varlığının bir parçasını feda ederek anlamayı, böylece hem insanla ilgili hem de kâinatla ilgili varoluşsal sınırları fark etmeyi gerektirir.

H. KUTSAL MEKÂNLARI ZİYARET

Mekke ve Medine bir haremdir, onlar saygıdır; saygınlıktır; onlar kutsal mekânlardır. Mekke ve Medine’nin birer harem olmasının sırrı şudur: “Her şey için bir saygı şekli vardır. Mekânlara gösterilecek saygı da, orada kötü bir şey yapmaya girişmemektir. Bu, esasen hükümdarların kendilerine ait bir koruluklarının olması, diğer yerlerin ise herkese açık olması geleneğinden alınmıştır.”⁸³ Böylece kişi, gönül derinliklerinde saygı ve değerini sakladığı Mekke ve Medine’yi ziyaret ederek o saygı ve coşkunun bu ziyaretle ifşa olmasını sağlar. O mekânların değeri ve saygınlığı, edilen bu ziyaretle daha da artar.

Mekke ve Medine’yi ziyaretin amacı, bu bölgelerin değer ve saygınlığını kulun gönlünde arttırmaktır. “Bu bağlamda hareme gösterilecek saygı şeklinden biri, başka yerlerde dahi haram olan şeylerin burada terk edilmesidir. Haremde ihram halinde avlanmak ve cinsel ilişkide bulunmak, nefsin şehvete kapılıp azgınlık etmesinden kaynaklanan aşırı davranışlardandır.”⁸⁴ Bu açıdan başka yerlerde helal olan şeylerin bu bölgelerde haram kılınması nedeniyle bu bölgelere harem bölgesi denilmiştir.

⁸⁰ Dihlevî, a.g.e., C. 2, s. 170

⁸¹ Cîlî, a.g.e., s. 269

⁸² Yunus Vehbi Efendi, a.g.e., s. 68

⁸³ Dihlevî, a.g.e., C. 2, s. 183

⁸⁴ Dihlevî, a.g.e., C. 2, s. 184

Mekke'den sonra dünyanın en faziletli beldesi, Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) şehri Medine-i Münevvere'dir. Medine'nin faziletini anlayan bir kişi, Medine şehrini gezerken şunları düşünmelidir: "Bu şehir, Yüce Allah (c.c.)'ın elçisine ayırdığı ve elçisinin göçüp buraya yerleştirdiği bir şehirdir. İlahî emirlerin ve Peygamberimizin sünnetlerinin birçoğu burada oluşmuştur. Rasûlullah, burada gezinmiş ve bu topraklarda ayak basmadık yer bırakmamıştır. İşte bunları düşünerek saygı içinde Medine şehri gezilmelidir."⁸⁵ Bu nedenle Rasûlullah'ın ayak bastığı bu yerlerin, yaşadığı mekân ve tarihin daha iyi anlaşılması gerekir.

Gazâlî, Medine'ye Rasûlullah'ın huzuruna girerken hacının taşınması gereken saygı ve vakarı şöyle anlatmıştır: "Hacı Medine'ye girdiği zaman, Resûl-i Ekrem'in şehri olduğunu düşünerek tevazu ve saygı ile şehre girsin. Dua edip iki rekât namaz kılsın. Medine'den ayrılacağı sırada müstehab olan, yine kabri-i şerife gelerek ziyaret duasını tekrarlasın; Allahu Teâlâ'dan tekrar ziyaretini dilesin."⁸⁶ Kişinin Rasûlullah'ı tekrar ziyaret etmeyi dilemesi, gönlünün O'ndan O'nu tekrar ziyaret edinceye kadar bir an olsun ayrılmamasını sağlar. Bu aşk ve sevgi, kişinin gönlünü hep Rasûlullah'ın yanında tutar.

Son söz olarak diyebiliriz ki kişi Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek insan, içinde onlara karşı duyduğu saygı ve coşkunun bu ziyaretle ifşa olmasını sağlar. O mekânların değeri ve saygınlığı bu ziyaretle daha da artar. Medine'yi ve Rasûlullah'ı ziyaret eden her kişi, hem O'nun ahlakını hem de O'nun şefaatinin diler. Kişinin Rasûlullah'ı tekrar ziyaret etmeyi dilemesi, gönlünün O'ndan O'nu tekrar ziyaret edinceye kadar bir an olsun ayrılmamasını sağlar. Bu aşk ve sevgi, kişinin gönlünü hep Rasûlullah'ın yanında tutar.

SONUÇ

İslam Tasavvufunda ibadetlerin zahirî bir de batınî iki yönü bulunmaktadır. İbadetlerin batınî yönü, aysbergin görünmeyen yanı gibidir. İbadetlerin temel ruhu, görünmeyen yanında saklıdır. İbadetlerdeki şekil-mana ilişkisi, onlardaki batınî yön ortaya çıkartılarak keşfedilebilir. Bu makâlede, şekil-mana ilişkisi bağlamında ibadetlerin batınî ve manevî yönleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşma, ibadetlerdeki mana ve ruhun ortaya çıkmasına neden oldu.

⁸⁵ Erül, a.g.e., s. 54

⁸⁶ Gazâlî, a.g.e., C. 1, s. 339-340

Sufî bakış açısı, kavramlar ile ibadetleri oluşturan rukûnlar arasındaki bağı ortaya çıkarmasının yanı sıra şeklin ötesindeki manayı, rukûnların hikmetlerini ve yapılış amacını vurgular. Ancak sanıldığının aksine sufilerin özellikle Sühreverdî, Dihlevî ve İbn Arabî'nin fikhî denilebilecek görüşleri vardır. Mesela İbn Arabî'nin *Fütûhât*'ında, "Kadının hac için kocasından izin istemesi", "Kadının yüzüne ihram giymesi", "İhramlı kadında güzel kokunun kalması"⁸⁷ gibi konular, sufilerin fikhî meselelerde görüşler ortaya koyduklarını gösterir. İşledikleri bu konular, sufilerin çok yönlü bir ilme sahip olduklarını bizlere göstermektedir.

İbadetler konusunda fikhî ve tasavvufî yönü beraberce eserlerinde bulabileceğimiz isimler; Sühreverdî, Gazâlî ve Dihlevî'dir. Bu nevî eserler, ibadetlerin fikhî yönlerine değindikten sonra sağlam bir fıkıh bilgisi üzerine inşa edilmiş tasavvufî bir bakış açısı kazandırır. İbadet araştırmalarında; tasavvufî bakış açısıyla beraber yer yer fikhî görüşlerine de rastladığımız isim, İbn Arabî'dir. Sühreverdî ve Hucvirî ise tasavvufî kavramlar, disiplin ve tecrübeler aracılığıyla ibadetlerin manevî ve derunî yönlerine değinir.

Sufilerin tek yönlü bir bakış açısına sahip olduklarını söyleyemeyeceğimiz gibi, tasavvufî yaklaşımların ve yorumlamaların da indirgemeci ve tek yönlü olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Hatta tasavvufî bakış açısının olağanüstü insan tecrübelerine dayandığı için subjektif olduklarını iddia etmek de son derece hatalı bir görüştür. Çünkü sufi bakış açısı, müminlerin çoğunun kabul edip onaylayacağı manevî ve objektif ilke ve gerçekliklere dayanır. Öte yandan bir sufi, bütüncül bir yaklaşımla tasavvufî bir yorumlamayı güçlü ve sahih bir fıkıh bilgisi üzerine bina eder. İbadetleri fikhî ve şeklî yönlerinden koparmadan manevî ve derunî yönleriyle yorumlamaya ve tecrübe etmeye çalışır.

Sufilerin ibadet sahasında ortaya koydukları etkileyici ve güçlü içerik, bu alanda hem dinî ilimler hem de sosyal bilimler açısından eser verilebileceğini göstermektedir. Bu nedenle tasavvuf araştırmacısı, hem dinî ilimlerden hem de sosyal bilimlerden istifade etmek durumundadır. Ancak zaman zaman sufilerin duygusal tecrübelerini ifade ettikleri üslup ve terminoloji, tasavvuf araştırmacısına abartılı gelebilir. Bu noktada söyleyeceğimiz şudur ki, tasavvuf araştırmacısının sufilerin sembolik dillerini ve kendilerine has terminolojilerini doğru anlaması ve yorumlaması gerekir.

---

⁸⁷ İbn Arabî, a.g.e., C. 6, s. 78

KAYNAKLAR

- Akyüz, Vecdi, *İbadet İlkeleri*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Ankaravî, İsmail, *Minhacü'l-Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Cevziyye, İbn Kayyım, *Fevâid*, Darü'n-Nifâs, Beyrut, 1979.
- Cilî, Abdülkerim b. İbrahim, *el-İnsanü'l-Kâmil*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeti, Beyrut, 1997.
- Daryal, Ali Murat, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hucetullâhi'l-Baliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yay., İstanbul, 1997.
- Erul, Bünyamin, Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- Erzurumî, Bedrüddin, *Gülzâr-ı Samini Sohbetler*, Marifet Yay., İstanbul, 1993, C. 1-2.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, *İhyâ-ı Ulûmi'd-dîn*, Müessesetü'r-Riclibî, Kahire, 1974, C. 1-4.
- Geylanî, Abdülkadir, *Sırrü'l-Esrar*, (çev. Mehmet Eren), Gelenek Yay., İstanbul, 2006.
- Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, (thk. Mahmûd Âbidî), İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, 1384, hş. 2006.
- , *Keşfü'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1996.
- İbn Arabî, *el-Futuhatu'l-Mekkiyye fî Marifeti'l-Esrarü'l-Malikiyye ve'l-Mülkiyye*, Daru İhya et-Turas, Beyrut, 1998, C. 1-3.
- İkbal, Muhammed, *Benlik ve Toplum*, (çev. Ali Yüksek), Birleşik Yay., İstanbul, 1996.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Hac Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Kelâbazî, Ebu Bekir Muhammed, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâletü'l-Kuşeyri*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 2003.
- Kübrâ, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, (haz. Mustafa Kara), Dergah Yay., İstanbul, 1980.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut, 1988.

- Muhasibî, Hâris, *er-Riâye li Hukukillâh*, (Edited By. Margaret Smith), London, E.J.W. Gibb Memorial Series, 1984.
- Necatî, Muhammed Osman, *Hadis ve Psikoloji*, (çev. Mustafa Işık), Fecr Yayınları, Ankara, 2002.
- Nedvî, Abdül-Barî, *Tasavvuf ve Hayat*, (çev. Mustafa Ateş), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Okumuşlar, Muhiddin, *Fitrattan Dine*, Yediveren Yay., İstanbul, 2002.
- Şeriatî, Ali, *Hac*, (çev. Mustafa Çoban), Özgün Yay., İstanbul, 2006.
- Tûsî, Serrâc, *el-Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, Dâru'l-Kütübi'l İlmîyyeti, Beyrut, 2001.
- Uludağ, Süleyman, "Cemâl-i Kâbe ve Hac", Keşkül Dergisi, Hac Özel Sayısı, İstanbul, 2006.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999.
- Yağmur, Abdurrahman, *Her Yönüyle Hac*, Rehber Yay., İstanbul, 2006.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

